

Şâfiî Mezhebinde İbn Süreyc'in Tanınırlığının Sınırlı Kalmasına Dair Bazı Tespitler

Mehmet Naim Çapras¹

Öz

Şâfiî Mezhebinde İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) kurucu imam olarak başlattığı teşekkül süreci, İbn Süreyc'in (öl. 306/918) telif ettiği eserler, geliştirdiği sistem ve talebeleriyle tamamlanmıştır. Bu sayede İbn Süreyc, İmam Şâfiî sonrasında mezhepte en etkili simalardan biri haline gelmiş, "asrının müceddidi" ve "İkinci Şâfiî" olarak nitelendirilmiştir. Dönemindeki etki ve otoritesine mukabil, daha sonraki dönemlerde klasik kaynaklarda anılmasına rağmen mezhep içindeki ağırlığı aynı paralelde his edilmemiş, yeterli oranda tanınmamıştır. İbn Süreyc'i konu edinen çalışmalar ağırlıklı olarak biyografisi ve mezhebe tesirini öne çıkarırken, bu makalede, onun mezhep içinde bilinirlik oranını olumsuz etkilediği düşünülen muhtemel sebeplerin tespiti amaçlanmıştır. Araştırmalar neticesinde taklit, tasavvuf, kelim vb. birtakım konulardaki görüşleri, kadılık görevinde bulunması ve dönemindeki bazı olaylara yönelik duruşu, mezhep içinde tenkit edilmiştir. Tenkit konusu olan bu hususların, İbn Süreyc'in mezhepteki etkisinin azalmasında ve kâfi derecede tanınmamasında önemli rol oynadığı neticesine varılmıştır. Bu çalışmada daha çok tabakât ve tarihî kaynaklarda literatür taraması ve biyografik araştırmaya ek olarak son dönem çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şâfiî Mezhebi, İbn Süreyc, Mezhepteki Otorite, Taklit, Tasavvuf, Cedel.

Çapras, Mehmet Naim. "Şâfiî Mezhebinde İbn Süreyc'in Tanınırlığının Sınırlı Kalmasına Dair Bazı Tespitler". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Haziran 2025), 518-543. <https://doi.org/10.32711/tiad.1631223>

Geliş Tarihi	01.02.2025
Kabul Tarihi	22.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Findings on the Limited Recognition of Ibn Suraydj in the Shafi'i Madhhab

Mehmet Naim Çapras ¹

Abstract

The establishment of the Shafi'i Madhhab, established by Imām al-Shafi'i (d. 204/820) as its progenitor, was solidified by the writings of Ibn Suraydj (d. 306/918), his methodical contributions, and his disciples. Ibn Suraydj became one of the most prominent leaders in the madhhab following Imām al-Shafi'i, acquiring titles such as the mujaddid of his time and the "Second Shafi'i." Notwithstanding his authority and influence during his lifetime, his significance within the madhhab progressively waned in subsequent times, and his recognition remained constrained, despite ongoing references to him in ancient texts. This article aims to uncover the various elements contributing to the loss of Ibn Suraydj's reputation, in contrast to prior studies that have mostly focused on his biography and contributions to the madhhab. The findings indicate that his views on matters like as taqlid, Sufism, and kalām, his judicial tenure, and his perspectives on specific contemporary events faced criticism within the madhhab. These critiques seem to have substantially contributed to the declining influence and acknowledgment of Ibn Suraydj inside the institution. This study predominantly utilizes a literature review and biographical analysis, referencing ʿabaqāt and historical sources, augmented with contemporary scholarly research.

Keywords: Shafi'i Madhhab, Ibn Suraydj, Authority in the Madhhab, Taqlid, Sufism, Jadal.

Çapras, Mehmet Naim. "Findings on the Limited Recognition of Ibn Suraydj in the Shafi'i Madhhab", *Turkey Journal of Theological Studies*, 9/2 (Haziran 2025), 518-543. <https://doi.org/10.32711/tiad.1631223>

Date of Submission	01.02.2025
Date of Acceptance	22.05.2025
Date of Publication	30.06.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr. Lect., University of Mardin Artuklu, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Mardin / Türkiye, mehmetnaimcapras@artuklu.edu.tr ORCID:0000-0002-6666-9749

Giriş

İbn Süreyc, Şâfiî Mezhebi ve diğer mezhepler nezdinde büyük itibar kazanmış, “III. asrın müceddidi” ve “İkinci Şâfiî” olarak nitelendirilmiş, Şâfiîliğe ‘mezhep’ hüviyetini kazandırmış kişi olarak bilinen, geriye pek çok eser ve talebe bırakmış üçüncü nesil Şâfiî ulemasının en belirgin âlimidir. Şâfiî literatüründe daha ziyade “Ebü’l-Abbâs” veya “İbn Süreyc” olarak zikredilir. İbn Süreyc’le ilgili Şâfiî literatürüne bakıldığında, ilim, talebe ve eserlerle dolu bir yaşam geçirmiş ve dağınık bir şekilde de olsa klasik literatürde görüşlerine yer verilmiştir. Görüşleri özellikle Mâverîdî’nin (öl. 450/1058) *el-Hâvi’l kebîr*, Ebû İshâk eş-Şîrâzî’nin *el-Mühezzeb*, Gazzâlî’nin (öl. 505/1111) *el-Vasît*, Begavî’nin (öl. 516/1122) *et-Tehzîb*, Nevevî’nin (öl. 676/1277) *el-Mecmû*, Râzî’nin (öl. 606/1210) *el-Mahsûl*, Âmidî’nin (ö. 631/1233) *el-İhkâm* ve daha farklı Şâfiî kaynaklarında değişik oranlarda yer almaktadır.² Buna rağmen yeterince tanınmadığı, kendi dönemindeki etki ve otoritesiyle doğru orantılı bir seviyede olmadığı ve giderek azaldığı anlaşılmaktadır. Bu da İbn Süreyc’in yeterince bilinmemesinin altında birtakım nedenlerin yattığına işaret etmektedir.

İbn Süreyc hakkında yapılmış az sayıdaki araştırmalar, ağırlıklı olarak onun biyografisini, eserlerini ve mezhepteki etkisini ele almış, sonraki dönemlerde yeterince tanınmamasını konu edinen müstakil bir çalışma ise tespit edilememiştir. Bu makale, İbn Süreyc’in, kendi dönemindeki etki ve otoritesinin sonraki nesillerde yeteri kadar his edilmemesinin altındaki nedenleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda şahıs merkezli taklidi sistemleştirmesi, tasavvuf anlayışı ve bununla ilintili yaşadığı bazı olaylar, mezhebinin usûl ve furûu konusunda diğer mezheplerin usullerinden istifade etmesi, Mutezile ile teşrik-i mesaisi, nazar ve cedel ilimleriyle iştigali, sadece sınırlı sayıda eserlerinin varlığını korumuş olması ve dönemin siyasi erkinde kadılık vb. görevlerde bulunması şeklindeki bazı bulgular tespit edilmiştir. Bu konuların önemli bir kısmında mezhep içi tenkide maruz kalması, bu bulguların onun yeteri oranda tanınmasında olumsuz rol oynadığını düşündürmektedir.

İbn Süreyc’le ilgili araştırmalar, az sayıdaki eseri, Şâfiî Mezhebinin kaynaklarında dağınık halde bulunan görüşleri ile tabakât ve tarih kitaplarındaki biyografisine dayanarak yapılabilmektedir. Bu çalışmada ise daha çok güncel çalışmalar ile tabakât ve tarih kaynaklarında literatür taraması ve biyografik araştırma yapılmış, ancak bu makalenin konusuna dair içeriklerin bir hayli az olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmamızda, kendi döneminde sahip olduğu etki ve otoritenin sonraki nesillerde pek his edilmemesinin altındaki muhtemel sebepler ele alınmış ve tüm bunlardan elde edilen bulguların zikriyle nihayete ermiştir.

1.1. Konuyla İlgili Çalışmalar

İbn Süreyc’in biyografisini, bazı eserlerini ve mezhep içindeki konumunu ele alan birtakım çalışmalar şunlardır:

- Bilal Aybakan’ın, Şâfiî mezhebinin oluşum sürecini ele aldığı *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* başlıklı araştırması, Türkiye’de Şâfiî mezhebinin teşekkülü konusunda yapılan ilk çalışmalardan olup İbn Süreyc’i ve Şâfiîliğin mezhepleşme sürecindeki rolünü de ele almıştır.

² Ramazan Aydemir, “İbn Süreyc’in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Şâfiî Mezhebindeki Yeri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (Aralık 2024), 163.

- Nail Okuyucu'nun, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci* adlı doktora tezinde, usûl ve furû fıkhi ekseninde mezhebin teşekkülünü inceleyen müellif, bu sürecin en önemli ismi olan İbn Süreyc'e geniş yer vermiştir.

- Davut Eşi't'in, *Hicri IV-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfiî Fıkıh Usûlünün Gelişimi* adlı araştırması bahsi geçen tarihler arasında usûl açısından incelediği Şâfiî Mezhebi cihetiyle İbn Süreyc'i ve etkisini mercek altına almıştır. Yine kendisinin *Fıkıh'ta Totolojik Bir Mesele: el-Mes'eletü's-Süreyciyye* adlı makalesi ise talakla alakalı mezkûr meselenin şekli, kökenini ve bununla ilgili tartışmaları ele almıştır.

- M. Aziz Yaşar'ın *Erken Dönem Şâfiî Fakihlerinden İbn Süreyc ve Sayrafi'nin İhtilaf Ettikleri Usûl Meseleleri ve Bu İhtilafın Mezhepteki İzdüşümleri* adlı makalesi, mezkûr iki fakih arasında usûl ile ilgili birtakım ihtilafları incelemiştir.

- Ramazan Aydemir'in *İbn Süreyc'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Şâfiî Mezhebindeki Yeri* adlı makalesi, İbn Süreyc'in hayatı ve eser, görüş ve talebeleriyle Şâfiî Mezhebindeki etkisini konu edinmiştir.

- Şükrü Özen tarafından TDV İslâm Ansiklopedisi'nin "İbn Süreyc, Ebû'l-Abbâs" maddesi, İbn Süreyc'in hayatı, mezhepteki etkisi, ilmî çalışmaları vb. konuları ele almıştır.

- Hüseyin b. Halef el-Cübûrî'nin *el-İmâm Ebû'l-Abbâs el-muteveffâ senete 306 h ve ârâuhü'l-usûliyye* adlı çalışması, İbn Süreyc'in kısa biyografisini ve usûl-ı fıkıh kitaplarında zikri geçen görüşlerini bir araya getirmiştir.

- Anis Rehoune'nin *İcmâ'ât İbn Süreyc min hilâli kitâbihi "el-Vedâ'i' li-Mansûsi's-Şerâ'i' fi ebvâbi'l-muâmelât -cem'an-* adlı çalışması, İbn Süreyc'in mezkûr kitabının muâmelât kısmında aktardığı icmâları derlemiştir.

1.2. İbn Süreyc'in İlmî Otoritesi

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc, 249/863 Bağdat doğumlu, üçüncü nesil büyük Şâfiî âlimidir. Önemli hocalardan ders almış ve önemli talebeler yetiştirmiş olan İbn Süreyc, IV. asrın başında (306/918) Bağdat'ta vefat etmiştir.³ İbn Süreyc'in ilmî otoritesini tescilleyen pek çok rivayetten sadece birkaçına burada yer verilecektir.

Ebû İshak el-Mervezî, Bağdat'a geldiğinde, İbn Süreyc ve ondan sonra Irak bölgesindeki Şâfiî ulemasının reisi kabul edilen Hasen b. Ahmed el-İstahrî (öl. 328/940) dışında ders alabileceği kayda değer bir hoca bulamadığını belirtmiştir.⁴

Nevevî, *el-Mecmû'* adlı kitabının mukaddimesinde, defalarca atıfta bulunduğu İbn Süreyc'le ilgili şöyle demektedir: "Ebû'l-Abbâs'a gelince, o, fıkhi öğrenme silsilesinde ecdadımızdan biridir."⁵

³ Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Huluv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1964-1976-1992), 3/25; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût – Ekrem el-Bûşî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 14/201-204; Ebû Bekir Hidâyetullah el-Hüseynî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Âdil Nuveyhid (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1982), 45; Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasan el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Abdullah el-Cübûrî (Bağdat, İhyâ'ü't-Türâsi'l-İslâmî, 1391), 21.

⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/230-231; Nail Okuyucu, "İstahrî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/667.

⁵ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbü'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li's-Şirâzi* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1995), 1/212.

Tâceddîn es-Sübkî (öl. 771/1370), on beş yaprak halinde kendisinde bulunan Alî b. el-Hüseyin el-Mes'ûdî'nin (öl. 345/956) İbn Süreyc'ten ta'lik ettiği *Risâletu'l-beyân an usûli'l-aḥkâm* adlı risalesinin başında şu hadiseyi aktarmaktadır: Dönemin önemli mezhep âlimlerinin yer aldığı bir grup, ölüm hastalığında İbn Süreyc'i ziyaret ederler. Kendisine, dönemin bilinen mezheplerinin usullerini yalın bir dille açıklayan bir risalenin yazılması isteği ulaşınca bu risaleyi yazar, hastalığından ötürü bir kısmını da oradakilere yazdırır.⁶ İbn Süreyc'in Mâlikî mezhebinde derin bir birikime sahip olması, mezhebin prensipleri doğrultusunda âlimlere fetva vermesine imkân tanımış, Bağdat'ta ise Hanefi fıkıhı temelinde kadılık görevini üstlenmiştir. Bu da onun farklı mezhepler konusundaki geniş bilgisini göstermektedir. Wael b. Hallaq, İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinin, İbn Süreyc'in gayretleri sonucunda IV. asırla birlikte bilinir hale geldiğini iddia etmiştir.⁷ Aybakan ise Şafiiliğin mezhepleşerek kurumsallaşma sürecinde en önemli rolün İbn Süreyc'e ait olduğuna dair tespitlere yer vermiştir.⁸

Christopher Melchert, "klasik mezhep" yapısı için gerekli olan normal öğrenciler ile ihtisas öğrencileri ayırımının ve mezhebin tabakât literatürü ile cedel ve hilâf ilmine dayalı fıkıh usulü ve literatürünün doğmasının, İbn Süreyc ve talebelerinin geliştirdiği fıkıh eğitimi sisteminin eseri olduğunu belirtmiştir.⁹ Kâtib Çelebi'nin de belirttiği üzere, el-Furûk ilminin bağımsız bir fıkıh disiplini haline gelmesine zemin hazırladığı ifade edilen ilk eserlerden biri olan *el-Furûk fi fîrû 'i's-Şâfi'iyye*, İbn Süreyc'in çalışmalarından biri olarak anılmaktadır.¹⁰

Bunlara ilaveten İbn Süreyc, III. asrın müceddidi olarak kabul edilmiş ve iki nedenden dolayı Eş'arî'ye (öl. 324/935-36) kıyasla daha üstün görülmüştür. Birincisi; İbn Süreyc, II. yüzyıldan devredilen mezhep furû'nu savunduğundan II. asrın âlimleriyle bir irtibatlı olması, buna mukabil Eş'arî'nin sadece akidenin esaslarını savunmasıdır. İkincisi: Eş'arî'nin vefatının yüzyılın yirmili yıllarına, İbn Süreyc'in vefatının yüzyılın başına denk gelmesidir.¹¹ İbn Asâkir (öl. 571/1176), sünnete yardımcı olarak dinde tecdidi yapması ve Mutezile vb. fırkalara karşı durmasından dolayı Eş'ârî'yi III. asrın müceddidi sayan görüşü benimsemiş, İbn Süreyc'in ise fıkıh ve usulünde yetkin bir fakih olduğunu belirtmiştir.¹²

Veliyullah Dihlevî (öl. 1176/1762), taklit ve tahrîc kaidelerini tesis ettiğinden İbn Süreyc'in III. asrın müceddidi sayıldığını söylerken,¹³ Sübkî, Şâfiî mezhebinin fûruunu

⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye el-Kübrâ*, 3/456-457

⁷ Wael B. Hallaq, "Şâfiî Hukuk İlminin Başmimarı mıydı?", çev. İ. Hakkı Ünal, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, haz. M. Hayri Kırbaoğlu, (Ankara: Otto, 2020), 50, 54-55.

⁸ Aybakan, "İmam Şâfiî", 187

⁹ Ali Hakan Çavuşoğlu, "Chrjstopher Melchert ve Mezhep. Geleneği Bir Oryantalistin İslam Hukuk Tarihi ve Ehl-i Sünnet Yorumu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 4 (2004), 306-307.

¹⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Ekmelüddin İhsanoğlu – Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Londra: Müssetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, t.y.), 3/467; Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/245.

¹¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye el-Kübrâ*, 1/200; Taşköprizâde Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1985), 2/205.

¹² Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî fimâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1979), 53-54.

¹³ Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *el-İnsâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1986), 85.

savunduğundan müceddid unvanını hak ettiğini savunmuştur.¹⁴ Ancak Hacvî (öl. 1956), Sübkî'nin bu görüşünü, dinin fûru'unu usulüne tercih etmek anlamına geldiğini belirtmiş ve Şafîî âlimlerinden birini tüm mezheplere teşmil etmesini eleştirerek mezhep taassubu olarak nitelemiştir.¹⁵ Nitekim Zehebî (öl. 748/1348), 'her yüzyılın başında bir müceddidin gönderileceği' hadisindeki¹⁶ (مَنْ) ism-i mevsûlünün çoğul için kullanılması halinde -ki bu daha kuvvetlidir- III. asrın başında fıkhîta İbn Süreyc'le birlikte Nesâî (öl. 303/915), el-Hasan b. Süfyân (öl. 303/915) ve başkalarının olduğunu söylemiştir.¹⁷

2. Şafîî Mezhebi İçinde İbn Süreyc'in Tanınırlığını Olumsuz Etkileyen Faktörler

İbn Süreyc'in mezhepteki tanınırlığının sınırlı düzeyde olması, Şafîîlikte ileri düzey fıkıh eğitimi almamış birinin onu tanımasını bir hayli güçleştirmektedir. Bu itibarla onun mezhep içindeki tanınırlığını olumsuz yönde etkilediği düşünülen bazı faktörlerin irdelenmesini gerektirmektedir. Aşağıda bu muhtemel nedenler yer almaktadır:

2.1. Mezhepte Taklidi Ön Plana Çıkarması

Bir âlimi bizzat taklit edip muhalefet etmeme durumunun hicri 140 yılından sonra başladığını söyleyen Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) yanı sıra,¹⁸ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) atfedilen, müctehidin yalnızca ilimce kendisinden daha üstün birine tâbi olabileceği görüşü, bir âlimin mezhebe intisabını olumlu değerlendiren en erken ifadelerdendir.¹⁹ Buna mukabil, Müzenî'nin *Fesâdû't-Taklîd* adlı eseri, III. yüzyıldan itibaren taklit konusunun fıkıh literatüründe yer bulduğunu ortaya koymaktadır. Erken dönem usul eserlerinde taklit kavramı içtihat bağlamında ele alınmış, III. asırda bazı âlimlerin müctehit derecesinde olmalarına rağmen kurucu imamları taklit ettikleri görülmüştür. Bu süreç, IV. ve V. asırlarda mezhepleşme eğilimlerini etkileyen faktörlerden biri olmuştur.²⁰

İçtihat döneminden taklit sürecine geçiş kademeli bir şekilde gerçekleşmiş, bu süreçte âlimler mezhep içi içtihat ve yorum faaliyetlerinde bulunarak farklı müctehit kategorileri altında değerlendirilmiştir.²¹ Ebû Zehre (öl. 1974), IV. asrın başlarında taklidin yaygın olmadığını, ancak zamanla artarak içtihadın yerine geçtiğini belirtmektedir.²² Bu dönüşüm sonucunda, müctehit vasfına sahip âlimler ortadan kalkmış ve mezhep imamları üzerindeki otorite anlayışı giderek pekişmiştir. Beş büyük imamın otoritesinin bir peygamber misali sorgulanmaz bir konuma yerleştirilmesi, onlardan önceki ve sonraki âlimlerin taklit edilemeyeceği fikrini ortaya çıkarmıştır.²³

¹⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafîiyye el-Kubrâ*, 1/200.

¹⁵ Muhammed b. el-Hasen b. el-Arabî es-Seâlibî el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî fî târîhi'l-fikhi'l-İslâmî*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 3/129-130.

¹⁶ Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *et-Tenbîh (et-Tenbi'e) bi-men yeb'asühullâhü 'alâ re'si külli mi'e*, thk. Abdulhamîd Şânûha (Mekke: Dârü's-Sika, 1989), 19; Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tevâli't-te'sis bi-me'âli İbn İdrîs*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 49.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/203.

¹⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîd fî usûli'l-fikh*, 6/292.

¹⁹ Eyyüp Said Kaya, "Taklîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/463.

²⁰ Wail Hallak B, *es-Sultatu'l-Mezhebiyye, et-Taklîd ve't-Tecdîd fî'l-Fikhi'l-İslâmî*, çev. Abbâs Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2018), 81-82; Kaya, "Taklîd", 39/464.

²¹ Muhammed Ali es-Sâys, *Târîhi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.s.), 129-130.

²² Muhammed Ebû Zehre, *Târîhi'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikrî'l-Arabî, ts.), 289.

²³ İyâz b. Mûsâ, *Tertîbu'l-medârik ve takribu'l-meşâlik*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî vd. (Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf

Emevilerle başlayıp Abbasiler döneminde devam eden süreçte, içtihat özgürlüğü ile hukuk güvenliği arasında bir denge arayışı yaşanmış, lakin tercih daha çok hukuk güvenliğinden yana olmuş ve bu süreç mezhepleşmenin kurumsallaşmasıyla sonuçlanmıştır.²⁴ Bu girişimlerden biri; Humeyd et-Tavîl'in (öl. 143/760) Basra'da, Ömer b. Abdülazîz'e (öl. 101/720) yargı birliğinin sağlanması yönündeki önerisidir.²⁵ Diğeri ise, II. asrın ilk çeyreğinden III. asrın ortalarına kadar olan dönemde fıkıhın tanzimi için bölgeler arasındaki hükümlerin tenakuzunu gidermeye yönelik Mansûr'un (öl. 158/775), daha sonra da Hârûnürreşîd'in (öl. 193/809), *el-Muvattâ'*'nın esas alınması önerisidir.²⁶ Bu tür girişimler klasik anlamda mezhepleşmenin ilk nüveleridir.

Şâfiî Mezhebi özelinde İmam Şâfiî, delile dayanmayan taklidi eleştirerek²⁷ ilmi *ittibâ* ve *istinbât* olmak üzere iki boyutta ele almış, *ittibân* da Kitap, Sünnet, icmâ veya kıyas yoluyla gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Kıyas konusundaki ihtilaflarda ise her müçtehidin kendi içtihadına tabi olması gerektiğini savunmuştur.²⁸ Şâfiî'nin âlimler arası taklide karşı duruşu,²⁹ öğrencisi Müzenî üzerinde de etkili olmuş ve *el-Muhtasar* adlı eserinin girişinde hocasının bu konudaki görüşlerine yer vermiştir.³⁰ Müzenî, bahsi geçen eserinde bazı meselelerde hocasından farklı bir görüş benimsediği gibi, *Fesâdû'd-taklîd*, *Zemmû't-taklîd* ve *Fesâdû't-te'vîl* gibi eserleriyle de taklit karşıtı tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.³¹

İmam Şâfiî ve talebelerinin taklit konusundaki mezkûr yaklaşımlarına karşılık İbn Süreyc gibi bazı âlimler, vaktin geçme riskine binaen bir vacibin eda edilememesi riski karşısında bir âlimin başka bir âlimi taklit edebileceğini, ancak bununla başkasına fetva veremeyeceğini belirtmiştir. Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) ise zamanın daralması veya geçme riski karşısında dahi bir âlimin şer'î meselelerde mukallit olamayacağını savunmuştur. Taklidin farklı koşullarda caiz olduğunu savunan diğer görüşleri ve delillerini de aktaran Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083), tamamına cevap vererek bir âlim için taklidin caiz olmadığını belirtmiştir.³² Ebû'l-Mehâsin er-Rûyânî (öl. 502/1108) de içtihat düzeyindeki bir âlim için taklidin caiz olmadığını ve müçtehit olmayan birinin ise fetva veremeyeceğini, sadece "falan âlim şöyle dedi" şeklinde başka müçtehitlerin görüşünü aktarabileceğini belirtmiştir.³³

ve'-ş-Şüûnî'l-İslâmiyye, 1983), 1/63.

²⁴ Ferhat Koca, "Mezhep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/538.

²⁵ Koca, "Mezhep", 29/538.

²⁶ Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İntikâu fî Fezâilî'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbu'âtî'l-İslâmiyye, 1997), 80-81; Abbâs Hüsnî Muhammed, *el-Fikhu'l-İslâmî Âfâkuhu ve Tetavvuruhu*. Da'vetû'l-Hak Silsilesi (Mekke: Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî Yayınları, 10-1414), 234-235.

²⁷ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matba'atu Mustafâ el-Bâbî, 1938), 42.

²⁸ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Mahmûd Matracî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/276.

²⁹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 6/280.

³⁰ İsmâîl b. Yahyâ el-Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî fî fûru'i-ş-Şâfi'iyye*, thk. Muhammed Abdülkâdir Şâhin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 7.

³¹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 6/232, 247, 262.

³² Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed, *et-Telhîs*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2000), 74.

³³ Ebû'l-Mehâsin Abdülvahid b. İsmâîl er-Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb fî fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Ahmed İzzû İñâye ed-Dımaşkı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2003), 1/33.

Taklide yönelik mezhep imamı ve ilk dönem âlimlerinin çoğunun bu muhalif duruşuna karşılık, İbn Süreyc'le birlikte mezhebin taklit konusundaki bu çizgisinden uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim içtihat özelliklerini haiz bir kimsenin içtihatla bulunmayıp kendisinden daha âlim birisini ya da vakit darlığı sebebiyle kendi düzeyindeki bir âlimi taklidinin caiz olduğunu savunan İbn Süreyc'le birlikte,³⁴ usûl ve içtihat yöntemi yerine furû' ve taklit yönteminin ikame edilmesi şeklinde sistematik bir sürecin startının verildiği söylenebilir.

İctihad için zamanı yetersiz olan bir müçtehidin başka bir müçtehidini taklit edebileceği yönündeki İbn Süreyc'in bu görüşü, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin oluşumunda etkili olan bazı usul âlimleri tarafından benimsenmiştir. Bazı âlimler, taklidin dinen hoş karşılanmadığını belirtmekle birlikte, bir görüşe delilini bilerek ve doğruluğuna inanarak uymanın "ittibâ" olarak caiz olduğunu savunmuş ve bu şekilde taklit ile ittibâ arasındaki farkı ortaya koymuşlardır.³⁵

Kâdî Hüseyin el-Merverrûzî (öl. 462/1069), İmam Şâfiî'nin taklidi yasaklamasına rağmen Şâfiî âlimlerin ona uymalarının taklit değil, delillere tabi olma ve bu delillerden istinbat konusunda Şâfiî ile aynı görüşü paylaşmalarının etkili olduğunu savunmuştur.³⁶ Merverrûzî, bununla esasen İmam Şâfiî'nin taklidi yasakladığını, kendilerinin de taklide karşı olduklarını, ancak mezhep imamının görüşünün delile uymasından ötürü onun görüşüne tabi olduklarını açıklamaktadır.

Merverrûzî, İmam Şâfiî'nin, "miras hukukunun çoğunu Zeyd'den alırsız" ifadesi³⁷ ile Zeyd b. Sâbit'i (r.a.), ayıptan hâli olması koşuluyla hayvanın satımı ile ilgili hadiste ise Osman b. Affan'ı (r.a.) taklit ettiği şeklindeki itirazları da şöyle cevaplamaktadır: İmam Şâfiî, "Zeyd, sizin ferâizi en iyi bileninizdir" yönündeki hadisten ötürü hadis ile; Osman (r.a.) konusunda da hafî kıyasa göre davranmış, dolayısıyla taklit yerine delile tabi olmuştur.³⁸ Merverrûzî, İmam Şâfiî'nin hem taklit karşıtı olduğu hem de taklitte bulunduğu şeklindeki çelişkiyi böylece ortadan kaldırmaya çalışmıştır.³⁹

Nevevî de *el-Muhtasar*'da bahsedilen bu ifadeyi, müntesip müçtehit tabakasını irdelerken mevzubâhis tabakadaki Şâfiî fukahâsının Şâfiî'ye nispetinin taklit ile değil, tebeyyet ile olduğunu zikretmiştir. Bu tabakadaki âlimler, Şâfiî'nin içtihat yöntemini daha isabetli gördüklerinden onu benimsemişlerdir. Şâfiî olarak adlandırılmaları ise taklitten ziyade bahsi geçen bu tercihten ileri gelmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda Dihlevî, Şâfiî mezhebinin mutlak müçtehit ve mezhepte müçtehit hususunda en zengin mezhep olduğunu ve bu müçtehitlerin İmam Şâfiî'nin tüm içtihatlarının mukallidi olmadıklarını, ancak İbn Süreyc'in taklit ve tahrir kaidelerini belirlemesiyle, bu doğrultuda fıkıhı ören (nesceden) ashabının geldiğini dile getirmektedir.⁴¹

³⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 6/285-287.

³⁵ Kaya, "Taklîd", 39/ 463.

³⁶ Zel-Kâdî el-Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, thk. Alî Muhammed İvâd - Adil Ahmed Abdülmecvûd (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, t.y), 1/124;

³⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/105.

³⁸ Merverrûzî, *et-Ta'lika*, 1/124-125.

³⁹ Yusuf Eşit, "Taklîd Konusunda Şâfiî'ye Nisbet Edilen İfadeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Bahar, 2023), 203.

⁴⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/76-77.

⁴¹ Dihlevî, *el-İnsâf*, 85.

İbn Süreyc'in, Şâfiî mezhebine tamamen bağlı olduğu ve kendisine kadar İmam Şâfiî'yi tüm içtihatlarında taklit eden kimsenin olmadığına dair Dihlevî'nin bu iddiasına karşılık,⁴² bazı Şâfiî âlimler İbn Süreyc'i bütün dinî konularda mukallit, bazıları ise mezhepte müçtehit olarak kabul etmektedir.⁴³ Sübkî ise onu, Müzenî gibi mezhebe tamamen bağlı olanlarla, mezheple bağı zayıf olanlar arasında bir noktada görmektedir.⁴⁴ Zira İbn Süreyc, taklit konusundaki bu yaklaşımıyla birlikte İmam Şâfiî'nin görüşlerine sahip çıktığı gibi, yeri geldiğinde Müzenî'den yana da tavır almıştır.⁴⁵ İbn Süreyc, çoğunlukla İmam Şâfiî'nin tarafını tutarak Müzenî gibi taklide muhalif, içtihadı dayalı bir yaklaşımı öne çıkaran ve bir fakihin otoritesine tabi olmayı reddeden Ehl-i hadise karşı durmakla⁴⁶ taklit merkezli yaklaşımını açıkça ortaya koymuştur.

Mezhep imamları ve talebelerinin karşı çıktığı kişi merkezli mezhep mefkuresi hususunda İbn Süreyc'in en önemli faaliyetleri arasında, mezhebin teşekkülü sürecinde içtihat-taklit ve mezhebe intisap düşüncesini şekillendirerek bu çevrenin klasik anlamda şahıs merkezli bir mezhebe dönüşmesini sağlaması yer almaktadır.⁴⁷ Kendisinin bu süreçte kazandığı merkezi konum, taklit ve tahrir kurallarını belirlemesi ve kendisinden sonraki fakihler için takip edebilecekleri bir zemini inşa etmesinden kaynaklanmaktadır.

İbn Süreyc'in, mezhep imamı ve talebelerinin taklide muhalif söylemlerine rağmen sonraki dönemlerde mezhebin karşılaşılabileceği çok başlılık vb. sorunların bertaraf edilmesi için inisiyatif alarak taklit ve intisabın çerçevesini belirlemeye çalışması, hadislerin yazılmaması yönündeki naslara rağmen sahabe döneminden itibaren, uydurma hadis tehlikesine yönelik bir tedbir olarak hadisleri toplama ve yazmalarına benzetilebilir. Diğer yandan İbn Süreyc'in attığı bu adım, Emevilerde Ömer b. Abdülazîz (r.a.), Abbasilerde de Mansûr'un İmam Mâlik vasıtasıyla icra etmeye çalıştıklarından birkaç noktada ayrılmaktadır. Bunların başında, ilkinin siyasi erk eliyle mezhepleşme yolunda atılan bir adım, İbn Süreyc'in ise ondan bağımsız, mezhep içi olmasıdır. Bu da kurucu imam ve talebeleri gibi ilk dönem mezhep âlimlerinin aykırı görüşlerine rağmen atılan bu adımın, İbn Süreyc sonrasında mezhep içi içselleştirilmeyi kolaylaştırdığı söylenebilir.

İbn Süreyc'in taklit konusuna değişik bir yön kazandırması ve içtihat yerine mezhep deneyimi çerçevesinde tahriri, fikhî faaliyetlerin merkezi bir kavramına dönüştürmesi, Şâfiî mezhebindeki intisap düşüncesini farklı bir aşamaya taşımıştır. Bu düşüncenin getirdiği kazanımlarla Şâfiîlik, bütünlüğü kaybetmiş, gruplara ayrılmaktan kurtulmuştur. Böylece İbn Süreyc, ikinci Şâfiî nesilde az karşılaşılan dâhilî ihtilafları giderme ve mezhepsel bütünlüğü sağlama gayretini ortaya koymuştur.⁴⁸ İbn Süreyc'in ittiba, içtihat ve intisap konularındaki bu çabaları, Şâfiîliğin parçalanması ya da İbn Süreyc'in "fikhî hadisten cımbızla çıkarırdı" dediği İbn Huzeyme (öl. 311/924) gibi Ehl-i hadîsin temsil ettiği fikhî anlayışını sürdürme potansiyelini zayıflatmış söylenebilir. Bir

⁴² Dihlevî, *el-İnşâf*, 85.

⁴³ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr*, 6/212.

⁴⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 2/104.

⁴⁵ Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2014), 341-342.

⁴⁶ Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 345.

⁴⁷ Dihlevî, *el-İnşâf*, 85.

⁴⁸ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 371.

mezhep fikri etrafında fikhî çalışmaları sürdürülebilir hale getirmesi, birçok âlim tarafından İmam Şâfiî'nin talebelerinden de üstünde tutulmasını sağlamıştır.⁴⁹

İbn Süreyc, hem gösterdiği büyük çabalar hem de yetiştirdiği fakih talebeler aracılığıyla Şâfiî fıkının geniş bir coğrafyada yer edinmesinde önemli ölçüde katkı sunmuştur. Buna ek olarak ilk dönem fakihlerinin görüşleri hususundaki izah ve tahkikatlarıyla mezhep deneyiminin sistematikleşmesi ve bütünleşmesinde büyük katkı sahibidir.⁵⁰ Bu itibarla onun çabalarıyla Şâfiî mezhebinin teşekkül sürecinin tamamlandığı söylenebilir.⁵¹ Mısır, Nişabur, İsfahan ve Horasan Şafiîliği genellikle hadisler dışındaki bir otoriteye, dolayısıyla 'taklid'e dayalı mezhep anlayışını reddederken, İbn Süreyc'in öncülüğündeki Bağdat Şafiîliği, hadis/rey muvazenesini tesis ederek İmam Şâfiî ve talebelerinin bakış açılarının merkeze alındığı intisap anlayışına sahip bir "mezhep" şekline evrilmiştir.⁵² İbn Süreyc'in bahsi geçen şehirlerden gelen talebeleri de son derece az olmuştur.⁵³

Hayri Kıraşoğlu, Şafiîliğin mezhepleşmesinde İbn Süreyc'in ağırlığının İmam Şâfiî'den daha fazla olduğu iddiasında bulunarak şöyle demektedir: "Şafiî'nin başarısı çok abartılmamalı. O, şüphesiz, reycilik ve hadisçiliğin bir sentezinin ilk adımını atmış veya daha doğru ifadeyle, önerisini yapmıştır. Fakat bu öneri bir asır sonrasına kadar geçerli hale gelmedi. O yüzden teşekkürü hak eden o değil, İbn Süreyc, Sayrâfi ve Kaffâl gibi fakihlerdir."⁵⁴

Bağdat Şâfiî âlimlerinden İstahrî, çağdaşı olan İbn Süreyc'in Irak'ta tesis etmeye çalıştığı intisaba dayalı mezkûr fıkıh anlayışına uymayarak mezhep imamına birtakım meselelerdeki muhalefeti, İbn Süreyc'ten daha fazla olmuş ve İbn Süreyc öncesi Şâfiî fakihlerin yolundan gitmeye çalışmıştır. Kocasını ölen hamile bir kadına mirastan nafaka verilmesi konusu, muhalefet konularından biridir ve bu konudaki fetvasında nafakanın verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu meselede imamına muhalefet ettiği kendisine söylendiğinde, bunun Ali (r.a.) ve İbn Abbâs'ın (r.a.) mezhebi olduğunu belirterek sahabe kavlini tercih etmiştir.⁵⁵ Bu yaklaşım, Şâfiî fıkıh çevresinde İbn Süreyc ve talebelerinin çalışmalarıyla mezhep imamının fikirlerinin merkezî hale getirilme çabalarına muhalefet olarak değerlendirilebileceği gibi, aralarındaki tartışmalarda farklı görüşlerin beyan edildiğini de göstermektedir⁵⁶

Melchert açısından İbn Süreyc'i öne çıkaran husus, Hanefilikteki gibi bir sisteme dayalı ders halkalarıyla fıkıh eğitimini yeni bir anlayışla sistemleştirmesi ve bir imamı taklit temeline dayanan "mezhep" bakış açısını oturtmasıdır. Bunun için Ehl-i hadis gibi "değişik hocalardan rivayet" anlayışı yerine "belirli bir hoca ve bilinen talebeler" silsilesine dayanan, düzenli bir bilgi ve otorite aktarımı (tedris ve ri'yaset) sistematığı

⁴⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/22, 112; Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 342, 344; Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/236.

⁵⁰ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekir b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân mimma sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbete hü'l-ayân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü Sâdır, y.y.), 1/66.

⁵¹ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/236.

⁵² Çavuşoğlu, "Christopher Melchert ve Mezheb.", 306-307.

⁵³ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 345-346.

⁵⁴ Mehmet Hayri Kıraşoğlu, *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 72.

⁵⁵ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/231.

⁵⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhü Bağdâd ev Medîneti's-selâm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/269; Nail Okuyucu, "İstahrî, Ebû Saîd", 667-668.

oturtulmuştur.⁵⁷ Talebeler hususunda ayrıca normal talebeler (telâmiz) ile ihtisas talebeleri (ashâb) şeklinde bir taksimata gidilmiştir. Bu sayede İbn Süreyc'in talebeleri ve sonraki nesil, Şafîî hocaların ve talebelerinin tespit edilebildiği, mezhebin kaynaklarından olan tabakât literatürünü oluşturmuşlardır. Bu sistemin yeniliklerinden ve en önemli unsurlarından biri de seçkin talebelerin kaleme aldığı ders notlarından oluşan ve daha çok *Muhtasaru'l-Müzenî*'nin şerhlerinden oluşan "ta'lika" literatürünün zuhurdur.⁵⁸

İbn Süreyc, İmam Şâfiî ve mezhebinin daha sağlam bir temele oturması amacıyla, mezep imamına yönelik iç muhalefeti, (*et-Taqrîb beyne'l-Müzenî ve's-Şâfi'i*) gibi eserlerle tarafları yakınlaştırmaya çalışarak aşmayı hedeflemiştir. Mezhep dışından gelen eleştirilere yönelik ise (*er-Red 'alâ Dâvûd fi inkârîhi'l-kıyâs* ve *er-Red 'alâ İbn Dâvûd fi mesâ'ile i'teraza bihe's-Şâfi'i*) vb. eserlerle Zâhîrîlere; (*er-Red 'alâ Muhammed b. el-Hasan* ve *er-Red 'alâ 'Îsâ b. Ebân*) vb. eserlerle de Hanefîlere karşılık vermiştir. Bu sayede henüz şekillenmekte olan Şâfiî fıkhnı, dönemin iki önemli ekolü karşısında en üst düzeyde temsil ettiği gibi, Ehl-i hadis çevrelerinde itibar görmeye başlayan Zâhîrî anlayışın önüne geçerek Şâfiî âlimlerin bu anlayışa kaymasını engellemiştir.⁵⁹

Mutlak müçtehit bir âlimin kalmadığı inancı, İbn Süreyc'i taklit ve intisap düşüncesine iten sebeplerden biri olabilir. Zira çağdaşı Muhammed b. Cerîr et-Taberî'den (öl. 310/923) sonra müçtehid-i mutlak sıfatını taşıyan âlimlerin kalmadığı inancı,⁶⁰ içtihat yapma imkân veya ihtiyacının ortadan kalkması, dolayısıyla taklidin önünün daha çok açılmasının zarureti olan inancı tetikleme mümkündür.

Taklide ilk karşı çıkanlar, fıkhnın gelişim rotasından ve müstakil bir ilme dönüşmesinden hoşnut olmayan bazı Ehl-i hadis çevreleri ve kurumsal mezheplerin teşekkülünü istemeyenler olmakla birlikte, fıkhnın ana damarını temsil eden gelenek içinden, âlimin intisabının mahiyetini sorgulayan yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar, âlimin âlimi taklidi vb. konuları tartışmış ve bu durumun fıkhnın sınırlarını da aşıp tüm İslâmî ilimleri ve her kesimi kapsayacak derecede yaygınlaşması konusundaki endişelerini dile getirmişlerdir.⁶¹

Taklit karşıtı ilk eleştirilerin, avamın âlimi taklit etmesine yönelik değil, mezheplerin oluşum sürecinde âlim-mezhep ilişkisinin mahiyetine ve taklidin yaygınlaştığı dönemdeki âlim-mezhepleşme ilişkisine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.⁶² Binaenaleyh İbn Süreyc'in, intisabı sistemleştirerek mezhepleşmeyi kurumsallaştırma çabalarının, onu başta Ehl-i hadis çevreleri olmak üzere taklit karşıtı kesimlerin hedefi haline getirmesi anlaşılır bir durumdur. el-Kaffâl eş-Şâfi (öl. 365/976), hocası İbn Süreyc'ten bahsettiğinde, hadis ve fıkhn âlimi İbn Huzeyme'nin (öl. 311/924), "İbn Süreyc, ilmi, başkasının kitaplarının dışında bir yerden mi almıştır?"⁶³ diye tenkit etmiştir. Hakeza

⁵⁷ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*, thk. Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâvût – Ekmelüddin İhsanoğlu (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi – IRCICA, 2010), 1/187; Çavuşoğlu, "Chrjstopher Melchert ve Mezhep. Gelenekçi Bir Oryantalistin İslam Hukuk Tarihi ve Ehl-i Sünnet Yorumu", 287, 306-307, 319.

⁵⁸ Çavuşoğlu, "Chrjstopher Melchert ve Mezhep.", 306-307.

⁵⁹ Nail Okuyucu, "İmam Şâfiî'nin Fıkhn Düşüncesinin Mezhepleşme Süreci", *Vuslat Dergisi* 197 (Kasım 2017) (Erişim 24.11.2024).

⁶⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/76; Sâiyis, *Târîhü'l-fikhi'l-İslâmî*, 127; Abdurrahmân Abdulazîz Abdurrahmân Âl Sâni, *el-Merhaletu'l-lefi vusîfet bi'l-cumûd fi Kütübi târîhi'l-fikhi'l-İslâmî dirâsetun tahlîliyyetun nakdiyye* (Katar: Câmi'tu Katar, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 40.

⁶¹ Kaya, "Taklîd", 39/464.

⁶² Kaya, "Taklîd", 39/464.

⁶³ Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhü medîneti Dimaşk*, thk. Muhübbüddîn Ebû Sa'd Ömer el-Amravî (Suriye:

Şâfiîliğin Ehl-i hadis kanadının temsilcisi Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1015) de Eş'arî Şâfiîliğinin temel referansı kabul edilen İbn Süreyc hakkında, fıkıhın incelikleri yerine zâhirinde beraber olduklarını belirtmiştir.⁶⁴ Ebû Hâmid'in, İbn Süreyc sonrası dönemde Eş'arî Şâfiîliğinin temsilcileri olan İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve Ebû İshak el-İsferâyînî'ye (ö. 418/1027) muhalefeti, Ehl-i hadis Şâfiîliği ile Eş'arî Şâfiîliği arasındaki rekabete delalet ettiği kadar, bu rekabetin İbn Süreyc sonrasında da devam ettiğine işaret etmektedir.

İsferâyînî'nin İbn Süreyc hakkındaki bu ifadesi, temel konularda İbn Süreyc'in birtakım görüşlerinin en azından Şâfiîliğin bir kanadı nezdinde yeterince kâle alınmadığını ortaya koyması açısından mühimdir. Zira Ebû Hâmid, Irak Şâfiîliğinin müstakil bir akım olarak şekillendiği süreçte, bu akımın önde gelen mümessili ve kurucu şahsiyeti olarak kabul görmektedir.⁶⁵ İbn Süreyc'le ilgili bu kanaat, taklit konusunda vizyoner bir düşünceyi ortaya koymasına rağmen, sonraki Şâfiî nesillerinde tanınma oranını olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. İmam Şâfiî ve talebelerinin kişi merkezli taklide muhalif olmalarından ötürü, taklidi sistemleştirmesinin İbn Süreyc'i kendi dönemi ve ona yakın dönemlerde tenkit konusu yapması normal karşılanabilir. Ancak daha sonraki dönemlerde -diğer mezheplerde olduğu gibi- mezhebin kişi merkezli taklide göre şekillenmesi, İbn Süreyc'in takdir edilmesini gerektirirken, onun hakkında oluşmuş sabık önyargının sonraki dönemlere de sirayet ettiği söylenebilir.

Nitekim Nevevî, Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (öl. 476/1083) *el-Mühezzeb* adlı muhtasarına yaptığı şerh olan *el-Mecmû'* adlı eserinin müteaddit yerinde İbn Süreyc'e değindiği halde, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfiîyye* adındaki eserinde onun biyografisine yer vermemiştir.⁶⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Kâdî Şühbe (851/1448) de sadece mezhepteki rivayet zincirinde yer alan kişiler bağlamında İbn Süreyc'e değinmiştir.⁶⁷

2.2. Tasavvuf Anlayışı ve Tasavvufun İleri Gelenleriyle Münasebeti

İbn Süreyc, fıkıh ve hadis gibi herkesçe makbul olan ilimlerle birlikte kelâm ve tasavvufla da ilgilenen ve kendi döneminde meşruiyeti henüz tartışmalı olan bu alanların tanınan simalarıyla akran, talebe-hoca veya hoca-talebe ilişkisine sahip olmuştur. Mezhep içindeki konumunu menfi biçimde etkilediği düşünülen bu ilgi ve ilişkisi, iki başlık halinde ele alınacaktır.

2.2.1. Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) ile Münasebeti

Dedesı Süreyc b. Yûnus b. İbrâhîm (öl. 235/850) vasıtasıyla tasavvufta meyyal olduğu anlaşılan İbn Süreyc,⁶⁸ muasırı olan Cüneyd-i Bağdâdî'nin ders halkalarına de katıldığı,⁶⁹ ondan fıkha dair başka yerde duymadığı ve okumadığı birçok şeyi öğrendiği, öğrendiği

Dârü'l-Fıkr, 1995), 54/247.

⁶⁴ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/25; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/202.

⁶⁵ Davut Eşit, *Hicri IV-V. Asırlarda Irak-Horasan'da Şâfiî Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 86.

⁶⁶ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfi'iyye*, thk. Alî Ömer (Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, 2009).

⁶⁷ Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Kâdî Şühbe, *Târîhü İbn Kâdî Şühbe*, thk. Adnân Derviş (Suriye: el-Ma'hadu'l-Fırsânî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1994), 1/40.

⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/67.

⁶⁹ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdurrahmân el-Lavkî – Muhammed Gâzi Beydûn (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1998), 11/134; Kâtib Çelebî, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, 1/187.

bu yeni hususları kayıt altına almak istediğinde ise Cüneyd'in buna müsaade etmediği aktarılmaktadır.⁷⁰

Kazvî'nî (öl. 623/1226), *et-Tedvîn fî aḥbâri Kazvîn* adlı eserinde Ebü'l-Abbâs İbn Şüreyh olarak zikrettiği kişinin aslında Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc olduğu, benzer bir yanlışlığın İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *el-Bidâye ve en-nihâye* adlı eserinde de yapıldığı görülmektedir.⁷¹ Kazvî'nî'nin naklettiği rivayette İbn Süreyc, Cüneyd'in konuşmalarındaki birtakım ifadeler kendisine sorulduğunda, bunların o topluluğun kullandığı ve anlaşılmayan semboller olduğunu ifade etmiştir.⁷²

İbn Süreyc'ten aktarıldığına göre, bir mecliste yaptığı konuşma, oradakilerin hoşuna gidince kendisi şöyle demiştir: “Bu, Cüneyd'e (r.h.) eşlik etmemin bereketiyedir.”⁷³ İbn Süreyc, Cüneyd'e ziyarette bulunmuş ve anlattıkları karşısında şunu dile getirmekten kendini alamamıştır: “Ne söylediğini bilmiyorum, ancak söylediğinin bir tesiri bulunmakta ve bu, şer içeren bir tesir değildir.”⁷⁴ Bütün bunlardan İbn Süreyc'in, Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetinde bulunduğu, maneviyatından etkilendiği ve bu alanla ilgili malumatını ona borçlu olduğu görülmektedir.⁷⁵

Bunun haricinde de İbn Süreyc'in tasavvuf kesimiyle yakın temasları olmuştur. İlk dönem sûfilerden Ebû Ali er-Rûzbârî (öl. 322/934) ve Ebû Alî Muhammed b. Abdülvehhâb es-Sekafî (öl: 328/940) vb. tasavvufun ileri gelenleri, fıkıh eğitimini kendisinden almışlardır. Bu da sûfilerle yakın temasta olduğu ve onlara karşı olumlu bir tutum içinde bulunduğu göstergelerdendir.⁷⁶

2.2.2. Hallâc-ı Mansûr'ın İdamı Konusundaki Fetvası

Hallâc-ı Mansûr, Bağdat'ta 301/913 yılında idam talebiyle yapılan ilk yargılanmasında İbn Süreyc, cezbe halinde söylenen sözlerin, fıkıhın ele alacağı bir mevzu olmadığından bir hükme varılamayacağını belirterek idama karşı çıkmış, bu yüzden hapsedilmesi yeterli görülmüştür. Bu yargısında İbn Süreyc, dönemin mutaassıp olmayan fakihlerinin, şâhiyyât (vecd halinde söylenen sözler) sahibi sûfileri tenkit etmekle birlikte, yaşam haklarının ellerinden alınamayacağı şeklindeki baskın tavırlarının bir benzerini sergilemiştir. Nitekim Hallâc'inkine benzer şâhiye türü sözleriyle bilinen Bâyezîd-i Bistâmî (öl. 234/848) gibi mutasavvuflara müdahale edilmemiştir. İbn Süreyc'in ölümünden takriben üç yıl sonra yeniden yargılanan Hallâc'ın idamıyla ilgili dönemin veziri Hâmid b. Abbas (öl. 311/923), Mâlikî Kadı Ebû Ömer ile Hanefî Kadı Ahmed b. el-Bühlûl'den (öl. 318/930) fetva istemiş, Ebû Ömer idam fetvasını verirken, İbnü'l-Bühlûl

⁷⁰ Yakup Pekdoğan, *Cüneyd-i Bağdâdî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 84.

⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/130.

⁷² Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî el-Kazvî'nî, *et-Tedvîn fî aḥbâri Kazvîn*, thk. Azîzullâh el-Utâridî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 1/203-2/209.

⁷³ Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ' i's-Şâfi' iyyîn*, thk. Abdülhafız Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2004), 1/168.

⁷⁴ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *e't-Tabakâtü'l-kübrâ, levâkıhu'l-envâr fî tabakâti'l-aḥyâr* (Kahire: el-Mektebetü'l-Âmire, 1897), 4.

⁷⁵ Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/119.

⁷⁶ Şükrü Özen, “İbn Süreyc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/364.

karşı çıkmıştır. Muktedir-Billâh'ın (öl. 320/932) onayından sonra Hallâc, 24 Zilkade 309'da Bağdat'ta işkenceyle katledilmiştir.⁷⁷

Tarih kaynakları, İbn Süreyc'in h. 306'da hayatını kaybettiği, Hallâc'ın ise h. 309 yılında idam edildiğini göstermektedir.⁷⁸ Bu da Hallâc'ın birden fazla ölüm cezasıyla yargılandığını ve İbn Süreyc'in yaşadığı döneme denk gelen yargılamalardan birinde buna muhalefet ettiğini göstermektedir. İbn Süreyc'in karşı çıkması nedeniyle idamın ertelenmesi; vefatından sonra ise bu karara karşı çıkan kayda değer kimsenin olmamasının sonucu olarak idamı gerçekleştirilmiş olabilir.⁷⁹ Bu itibarla İbn Süreyc'in, Hallâc ile ilgili bu tutum ve sözünün, Hallâc'ın ilk yakalandığı h. 301 yılında vaki olduğunu düşündürmektedir.

İbn Süreyc'in Hallâc hakkında şu ifadesi aktarılmaktadır: “Ben onu, Kur'an hafızı olan ve onu bilen, fıkhıta mahir, hadisi, haberleri ve sünneti bilen biri olarak görüyorum.”⁸⁰ Bu rivayetin doğru olması halinde bir fakih olarak İbn Süreyc'in Hallâc hakkındaki bu müspet şahadeti son derece önemlidir. Onun hakkında ayrıca “bu adam ilmini hangi ilhamla aldığını bilmediğim biridir. Bu sebeple hakkında bir hüküm veremem” demiştir. Eserleri ve faaliyetleri dikkate alındığında büyük oranda Hallâc'ın manevi kişiliğinin etkisinde olduğu görülen Louis Massignon'a (öl. 1962) göre İbn Süreyc'in bu yargısal hükmü, onun, Hallâc'ı ikiyüzlü bir sahtekâr değil, inanan biri olarak gördüğünü göstermektedir. Ayrıca bu hükmün, sufi bilinç hallerine yönelik fakihin, hüküm konusunda tavakkuf yapması ve analojik akıl yürütme yöntemiyle (kıyas) herhangi bir hukuki yaptırıma gitmemesi gerektiğini de ispatladığını belirtmektedir.⁸¹ Bu yüzden İbn Süreyc'e hayranlık duyan Abbâsî veziri İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsâ (öl. 335/946) vezirliği boyunca İbn Süreyc'in fetvasına göre davranmış ve Hallâc öldürülmemiştir.⁸²

İbnü'l- Cevzî (öl. 597/1201), *Telbîsü'l-İblîs*'te, dönemin ulemasının Hallâc'ın öldürülmesi hususunda müttetik olduklarını, bunu ilk dillendirenin Mâlikî kadısı Ebû Ömer olduğunu, orada hazır bulunan diğer âlimlerin de bunu onayladığını, sadece İbn Süreyc'in sessiz kaldığını belirtmektedir.⁸³ İbn Kesîr'in de aktardığı mevzu bahis icmâdan,⁸⁴ uygulama birliğinin kastedilmesi mümkündür. Şayet ıstılah anlamıyla kullanılmışsa, İbn Süreyc ve başka bazı âlimlerin buna muhalefet ettikleri bilindiğinden, icmân vukuu tartışmalıdır. Zehebî, Hallâc'ın idamına karşı çıkanlardan İbnü'l-Bühül'ün gerekçesini de şöyle aktarmaktadır: “Kişi, idamını gerektiren hususları ikrar etmediği sürece idam edilemez. Zira insanlar inanmadıkları halde küfrü gerektiren bir şeyi söyleyebilirler. Buna inandığını söylemesi halinde tövbeye çağrılır; tövbe ederse ona bir

⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/202; Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/378.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, 5/46; Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'r-Raid el-Arabî, 1970), 109.

⁷⁹ Akif Dursun, “Hallâc-ı Mansur'un Yargılanma Sürecinin Değerlendirilmesi”, *Akademik Dergisi* 8 (Haziran 2020), 87.

⁸⁰ Ebû Tâlib Tâciüddîn Ali b. Enceb b. Osmân el-Hâzin el-Bağdâdî, *Ahbâru'l-Hallâc*, thk. Mevkuf Fevzi el-Cebr (Dimeşk: Dâru't-Talia el-Cedîde, 1977), 92.

⁸¹ Louis Massignon, *The Passion of al Hallaj: Mystic and Martyr of Islam*, İngilizceye çev. Herbert Mason (ABD, New Jersey, Princeton University Press, 2019), 370.

⁸² Massignon, *The Passion of al Hallaj*, 371.

⁸³ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali el-Bağdâdî, *Telbîsü İblîs (Nağdül-'ilm ve'l-'ulemâ* (Beyrut: Müessetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1994), 154; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/158-159.

⁸⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/158-159.

şey gerekmez, aksi takdirde öldürülür.”⁸⁵ Bu yaklaşımın, İbn Süreyc’in gerekçesinden pek de farklı olmadığı görülmektedir:

Hallâc’a hararetle muhalefet edenlerin yanı sıra, onu mümin, hatta peygamber ve sadık kimselerden sonraki en muvahhit kişi olarak gören İbrâhîm b. Muhammed en-Nasrâbâdî (öl. 367/978) gibilerinin de var olduğunu belirten İbnü’l-Cevzî, Hallâc’ın hileleri konusunda müstakil bir eseri kaleme aldığını da kayda geçirmektedir.⁸⁶ Massignon’un ifadesine göre, önemli bir oranda Hanbelî fakih, İbn Süreyc’i takip eden Şafîiler ve bir kısım Hanefî fakih, Hallâc’ı suçsuz bulmuş ya da tarafsız kalarak görüş belirtmemişlerdir.⁸⁷ Hallâc’ın durumu ve öldürülmesi konusunun öteden beri tartışıldığını belirten İbn Kesîr ve Demîrî (öl. 808/1405), Hallâc’ın tazim veya tekfir edilmesi konusunda dönemindeki âlimlerin de ihtilaf ettiklerini belirtmişlerdir.⁸⁸

Dönemin fakihlerine muhalefet anlamına gelen İbn Süreyc’in bu fetvası, görüş beyan etme ve mahalle baskısına rağmen görüşünde ısrarcı olabilme özgürlüğüne delalet ettiği kadar gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde tenkit edilme nedeni olarak da değerlendirilebilir. Kendisinin, Hallâc’la benzer görüşlere sahip olanlara karşı olan tutumu, Hallâc ile ilgili tutumundan uzak değildir. Nitekim Müşebbihe’den Hulûliyye’nin Azâfire kolunun kurucusu İbn Ebû’l-Azâfir (öl. 323/935) ve müritleri zındıklıkla suçlanıp derdest edildiklerinde, onlardan olan Vezir Hüseyin b. Kâsım (öl. ?) pişman olduğunu belirtmiş, İbn Süreyc de Şâfiîliğe göre tövbesinin makbul olduğuna dair fetva vermiştir.⁸⁹

Hatîb eş-Şirbînî (öl. 977/1570), Hallâc’ın “ene’l-hak” şeklindeki ifadesine, *Muğnî’l-muhtâc* adlı eserinin kitâbu’r-ridde bölümünde değinmekte ve İzzeddin b. Abdüsselâm’ın (öl. 660/1262), veli kimselerin kendilerini kaybedip şuursuz bir halde “enellâh” demelerinin irtidâdı gerektirmediği ve ta’zir cezasına müstahak olduğu şeklindeki görüşünü aktarmaktadır. Ardından İbn Süreyc’in, Hallâc’ın hükmü konusunda tevakkuf ederek “durumu bana gizli kalan bir kişidir. Bu itibarla onun hakkında bir şey demem” dediğini, Kadı Ebû Ömer ve Cüneyd gibi döneminin âlimleri ise Hallâc’ın küfrüne hükmettiğini ve Muktedir-Billâh’ın da 309/922 yılında Vezir Hâmid’in ısrarıyla yargılanması ve öldürülmesini emrettiğini belirtmektedir.⁹⁰ Başka bir rivayette Hallâc, Cüneyd’in huzurunda “ene’l-hak/ben Hakım” dediğinde, Cüneyd’in onu: “ente bî’l-hak/sen Hak ilesin” şeklinde düzelttiği aktarılmaktadır.⁹¹ Bu iki rivayetdeki tezat, Cüneyd tarafından dile getirilen hususlar doğru kabul edilirse, farklı zamanlarda söylenmiş olmasını gerektiriyor. Hangisinin önce hangisinin de sonra söylendiği ise ayrı bir araştırma konusudur.

⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 14/331-332.

⁸⁶ İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 155.

⁸⁷ Massignon, *The Passion*, 1/246-247; Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, 15/379.

⁸⁸ Ebû’l-Bekâ Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî eş-Şâfiî, *en-Necmü’l-vehhâc fî şerhi’l-Minhac* (Cidde: Dâru’l-Minhac, 2004), 9/78.

⁸⁹ Özen, “İbn Süreyc”, 20/364.

⁹⁰ Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhac* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1985), 4/134; Abdülkerim Özaydın, “Muktedir-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/144.

⁹¹ Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid (Kahire: Dâru’t-Tevfîkiyye li’t-Türâs, 2010), 181.

Fakihlerin Hallâc konusunda ihtilaf ettiklerini söyleyen Abdülkâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38), İbn Süreyc'in Hallâc'ın öldürülmesi konusundaki tevakkufuna mukabil, iddia ettiklerinin batıl olduğunu söyleyen ve ona karşı katı olan Muhammed b. Davud ez-Zâhirî'nin (ö. 297/910) onun katledilmesi yönünde fetva verdiğini aktarmaktadır.⁹² Ancak tarihi veriler Muhammed'in, Hallâc'ın katledilmesinden 12 yıl önce hayatını kaybettiğini,⁹³ dolayısıyla Hallâc'ın öldürülmesi konusunda bir hüküm vermesinin söz konusu olamayacağını belirtmektedir. İbn Kesîr ise Ebû Bekir Muhammed'in, Hallâc'ın ilk yargılanma dönemlerinde bu kanaatini beyan ettiğine işaret etmekte, ayrıca, Bağdat ulemasının Hallâc'ın küfrü, zındıklığı ve öldürülmesi konusunda müttelik olduklarını ve dönemin Bağdat ulemasının, dünyaya denk olduğunu söylemektedir.⁹⁴

Hüseyin b. Muhammed ed-Diyârbekrî (öl. 990/1582), Ömer b. Abdülaziz'in, İmam Alî ile Muaviye hakkında "Allah Teâlâ, kılıçlarımızı kanlarından koruduğu gibi, bizim de dilimizi onlar hakkında konuşmaktan alıkoymamız gerekmez mi?" şeklinde sözünü hatırlatarak bir anlamda İbn Süreyc'in Hallâc hakkındaki yaklaşımına arka çıkmıştır.⁹⁵

İbn Süreyc'in Cüneyd-i Bağdâdî'den ders alması ve tasavvuf ehliyle yakın olmasının bir sonucu olarak tasavvufî yaklaşımlarından etkilenmiş olması, Hallâc'ın öldürülme fetvasına karşı çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Zira Ehl-i hadis ve Zâhirîler, Hallâc'a şiddetle karşıydılar ve öldürülmesine cevaz vermekteydiler. İbn Süreyc'in tasavvuf ve Hallâc konusundaki bu tutumu, onu, bu iki cenah ile bir çekişmeye sevk ettiği anlaşılmaktadır. Onun bu tutumunun, mezhep içindeki Ehl-i hadis yanlısı âlimleri kendisi hakkında menfi bir kanaate sevk ettiği ve sonraki dönemlerde mezhepteki etkisinin giderek azalmasına yol açan sebeplerden olduğu söylenebilir.

2.3. Kendi Mezhebinin Temellendirme Hususunda Başka Mezheplerin Usulünü Kullanması

Şâfiî kaynaklarında, İbn Süreyc'in ve talebelerinin, muhalif mezheplerden tefrî' (asıl meseleden tâli hükümler elde etme) yaptıkları rivayet edilmektedir. Şeybânî'nin kitaplarına tefrî'te bulunduğu, başka bir ifadeyle mezhebinin tesisinde Şeybânî'nin fıkıh ve usulüne de dayanarak istinbatta bulunduğu aktarılmaktadır.⁹⁶ Zira Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Asl* adlı kitabı, neredeyse tüm fıkıh bâblarını kapsayacak şekilde kaleme alınmış ilk sistematik fıkıh kaynağı olduğundan,⁹⁷ Şâfiî fıkıhını da benzer bir sistematige oturtmayı amaçlayan İbn Süreyc, bundan faydalanma yoluna gitmiştir.⁹⁸ Tabakât kitaplarında, İbn Süreyc'le ilgili bu hususu ifade etmek üzere "رفع على كتب محمد بن الحسن"

⁹² Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 181.

⁹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/114.

⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/166.

⁹⁵ Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târihü'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis* (Beyrut: Müessesetü Şa'bân, 1940), 2/348-349.

⁹⁶ Abdullâh b. Es'ad b. Alî el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cinân ve ibretü'l-yakzân fî ma'rîfeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zemân*, thk. Halîl Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/185.

⁹⁷ Serdar Murat Gürses, *Haneft-Selefi Hadis Şerh Geleneği Açısından Keşmîrî'nin el-Arfu's-Şezî ve Mübârefürî'nin Tuhfetü'l-Ahvezî İsimli Eserlerinin Karşılaştırılması* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 10; Mehmet Naim Çapras, *Hadis-Fıkıh İlişkisi Bağlamında Ahkâm Hadislerinin Rolü* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 199-200.

⁹⁸ Hasan Hacak, "Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri – Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı* (İstanbul: 18-19 Ocak 2014), 519; Hallak, *es-Sultatu'l-Mezhebiyye*, 85.

/Muhammed b. el-Hasan'ın kitapları üzerine tefrî'de bulundu" şeklinde bir cümle yer almaktadır.⁹⁹ Benzer bir durumu Mâlikî eserleri için de söz konusudur.¹⁰⁰

İbn Süreyc'in talebelerinden Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî (İbnü'l-Kâs) (ö. 335/946), İbn Süreyc'in yolundan gitmiş, başta Hanefî mezhebi olmak üzere, Mâlikî ve diğer mezheplerden, kendi mezhebi olan Şâfiîliğin yararına istinbatlar yapmış,¹⁰¹ pek çok yerde hocasına da atıfta bulunmuştur.¹⁰² Diğer mezheplerde, başka bir mezhebin fıkıh ve usulüne dayanarak istinbatta bulunma durumu bu derece olmadığı, Şâfiîlerin bunun öncüler olduğu ve kaynaklarında bunun önemli oranda yer aldığı anlaşılmaktadır.¹⁰³ Şâfiî mezhebinin diğer mezheplere oranla daha çok tahrîc ameliyesinde bulunduğu, bu yönleriyle bilinen âlimlerin sayısından da anlaşılmaktadır. İbn Kâdî Şühbe, kendi tabakâtında bu alanla ilgili yaklaşık yirmi dört fakihin adını zikrederken,¹⁰⁴ bu konuya en fazla önem verenlerin başında gelen Nevevî, daha fazla sayıda âlimin adını aktarmaktadır.¹⁰⁵

İbn Süreyc'in, pek çok meselede Hanefî usûl ve furû'una atıfta bulunması, onun görüşleri konusunda bazı Şâfiî âlimlerini ihtiyatlı olmaya itmiştir. Ebû Hâmîd el-İsferâyînî'nin "biz, *fıkhın incelikleri konusunda değil, zahirî konularında Ebû'l-Abbâs ile birlikteyiz*" sözü,¹⁰⁶ bir yönüyle bu konudan kaynaklı bir çekinceye de delalet ettiği söylenebilir. Bu ifadenin, tabakât kitaplarında özellikle İbn Süreyc'in, "Şeybânî üzerine tefrî'te bulundu" ifadesinden sonra gelmesi de manidardır. Zira bu sıralama, İsferâyînî'nin bu çekincesinin İbn Süreyc'in başka bir mezhep üzerinden tefrî'te bulunmasından ötürü söylendiği tezini güçlendirmektedir.

2.4. Mutezile ve Cedel İlmine Yakın Durması

İbn Süreyc'in, talebe ve hocalık aşamalarında hemen her meşreple hemhal olması, onu, etkileme-etkilenme pozisyonunda tutmuştur. İbn Süreyc, Mu'tezile'nin meşhur âlimlerinden Abdürrahîm b. Muhammed el-Hayyât (öl. 300/913) ve Ebû'l-Hasan el-Berzaî'nin (ö. 292/905) talebesiyken, Ahmed b. Hasan el-Fârisî (öl. ?) ve tarihçi Mes'ûdî gibi Mu'tezilî âlimlere de hocalık yapmıştır.¹⁰⁷ Tüm bu meşreplerle yakın münasebeti bulunmasına rağmen İbn Kesîr, itikadî konularda sünnet karşıtlarına muhalif ve selef düşüncesinde olan biri olarak İbn Süreyc'i nitelemektedir.¹⁰⁸ İbn Süreyc'in, kelim

⁹⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'r-Râid el-Arabî, 1981), 2/109.

¹⁰⁰ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhîr*, 6/308.

¹⁰¹ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî, *Edebü'l-kâdî*, thk. Hüseyin Halef el-Cübûrî (Taif, Suud-i Arabistan, Mektebetü's-Siddîk, 1989), 104-106, 114-115.

¹⁰² İbnü'l-Kâs et-Taberî, *Edebü'l-kâdî*, 198, 306-307.

¹⁰³ Hallak, *es-Sultatu'l-Mezhebiyye*, 86-87; Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Suudi Arabistan: Vizâretü's-Şûûnü'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da'va ve'l-İrşâd, 1998), 3/641-642.

¹⁰⁴ Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Abdülalîm Hân (Haydarabâd: Meclisu Dâireti'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1978), 1/99-100.

¹⁰⁵ Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.) 1/92-94, 113, 164, 238; Ahmed Muhyiddin Sâlih, "Ashâbü'l-vücûh fî'l-fikhi's-Şâfi'i ve eseruhüm fi tetavüri'l-mezheb", *Mecelletu Midâdî'l-Âdâb*, 3/1 (2011), 455-472.

¹⁰⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/25; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/202; Hallak, *es-Sultatu'l-Mezhebiyye*, 85.

¹⁰⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye el-Kübrâ*, 3/456-457; Ahmed b. Yahyâ b. el-Mürtedâ, *Kitâbu Tabakâtü'l-Mu'tezile* (Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1988), 102, 129; Şerafettin Gölcük, "Hayyât, Ebû'l-Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/103.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ 'i's-Şâfi'iyyîn*, 1/194; Özen, "İbn Süreyc", 20/364.

konusunda kendisine sorulan sorulara verdiği cevapları içeren ve günümüze ulaşan *Ecvibetü Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc fi uşûli'd-dîn* adlı eserinden nakillerde bulunan İbn Kayyim de (öl. 751/1350) onu sünnetin imamları arasında zikretmektedir.¹⁰⁹

İbn Süreyc, talebelerine nazar ve cedel ilimlerini öğreten ilk kişi olmuş ve Zâhirî imamlar Dâvûd (öl. 270/884) ve oğlu Muhammed başta olmak üzere diğer mezheplerden pek çok kimseyle ilmî münazaralarda bunu kullanmıştır.¹¹⁰ Hatta bu yüzden fıkhîta olduğu gibi kelim ilminde de Şâfiîlerin en iyisi sayılmıştır.¹¹¹ Bununla birlikte İbn Süreyc, kelim ilmini eleştirmiş ve “fakihlerden kelamla ilgilenip de başarıya ulaşan kimseyi görmedim; fıkhî kaybettiği gibi kelim ilmini öğrenmeye de muvaffak olamaz” demiştir.¹¹² Ayrıca İbn Süreyc'in Mutezile ile olan ilişkisi ve kelim, nazar, cedel ilimleriyle meşgul olması, bazı âlimlerin tepkisini çekmiştir. Onlardan Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Ebû İshâk el-İsferâyînî, rahatsızlıklarını şöyle dile getirmişlerdir: “Ashabımızdan İbn Süreyc ve diğerleri, fıkhî fenninde iyi düzeyde olmakla birlikte kelimde derinlik elde edememişlerdir. Yaşlılık dönemlerinde Mu'tezile kitaplarını okuyunca, ibareleri hoşlarına gitmiş; doğuracağı çirkin görüşü (kubhu'l-kavl) bilmeden nimet verene şükürün aklen vacip olduğunu savunmuşlardır.”¹¹³ İbn Nedîm de (öl. 385/995) İbn Süreyc'i Şâfiîlerin fakihleri ve kelimcileri arasında saymıştır.¹¹⁴

Mu'tezile vb. kelâmî çevrelerle olan münasebetine karşın, mezkûr eserinden anlaşıldığı kadarıyla İbn Süreyc, Ehl-i hadisın görüşlerine sahip bir kimsedir. Hal böyleyken Bâkılânî ve Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin ona yönelik tenkitleri nasıl anlaşılmalıdır? Yaptıkları tenkidin, İbn Süreyc'in bu bakış açısının son durumu olan yaşlılık dönemindeki kavlı-cedidi, mezkûr eserindeki görüşlerinin ise daha önceki dönemlerine ait kavlı-kadîmî olduğu sonucuna varmak mümkündür. Binaenaleyh; Ehl-i hadis nazarıyla bakıldığında, Mutezile vb. konularda İbn Süreyc'e yöneltilen eleştiriler, onun son haliyle alakalı olduğundan, kendilerince haklı bir tenkit olduğu anlaşılmaktadır.

Kendi dönemindeki ve kendisinden önce ve sonrasındaki dönemlerde Ehl-i hadis yanlısı Şâfiî âlimlerden farklı olarak İbn Süreyc'in Mutezili çevrelerle yakın diyalogu, kelâm ve cedel ilimleriyle ilgilenmesi ve birtakım Şâfiî fıkhî ve usulüne taşınması, mezhebin usûl otoritelerince tenkit edilmesine yol açtığı ve mezhepteki nüfuzunu sınırlandırdığı söylenebilir.¹¹⁵ İbn Süreyc'in, kıyasın ve vâhid haberin hüccet oluşunun ispatı, taklit ve nesih gibi temel meselelerde akla vurguda bulunması kayda değer konulardandır. Şâfiîlerin zamanla Eş'arîliği tercih etmeleri, İbn Süreyc gibi şahsiyetlerin bu görüşlerinin reddedilmesine sevk etmiş, müntesibi bulunduğu mezhep içinde bu tür konulardaki muhalif tavrı, Şâfiî usûl düşüncesindeki tesirini sınırlandırmıştır.¹¹⁶

2.5. İlmî Mirasının Sonraki Nesillere Aktarılamaması

¹⁰⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb, *İctimâu cuyûşî'l-İslâmiyye ala gazvî'l-Muattile ve'l-Cehmiyye*, thk. Zâid b. Ahmed en-Nüşeyrî (Mekke: Dârü Âlemi'l-Fevâid, t. y.), 252-259, 300.

¹¹⁰ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/23-24.

¹¹¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/22.

¹¹² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/25.

¹¹³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, 1/184; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/202.

¹¹⁴ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 357.

¹¹⁵ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 352-353.

¹¹⁶ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 353.

Şâfiî fakihler, hicrî III. asrın ilk yarısından itibaren, ikincil literatür sayılabilecek ihtisâr ve reddiye kabilinden telif çalışmalarına başlamışlardır.¹¹⁷ Tarihi kaynaklar, İbn Süreyc'in de bu çalışmalarda yoğun mesai harcadığını ve geriye zengin bir külliyat bıraktığını kayda geçirmiştir. Buna rağmen bunların ezici çoğunluğunun muhafaza edilememiş olması, İbn Süreyc ile ilgili araştırmaları sınırlandırmaktadır. Mezhepte ikinci telif sürecini başlattığı düşünülen İbn Süreyc'in eserlerinin 400 civarında olduğu belirtilse de kaynaklarda pek azının adı zikredilmiş ve bunlardan yalnızca üçü fiziki olarak günümüze ulaşmıştır.¹¹⁸ İsimleri bilinen eserlerinin yekûnu ise yirmi küsur civarındadır.¹¹⁹

İbn Süreyc'in eserleri konusunda herhangi bir rakam vermeyen İbn Nedîm, bunların çok olduğunu belirtmekle yetinmekte ve bunlardan beş tanesinin adını zikretmektedir. Onlar: *Kitâbü'r-red alâ Muhammed b. el-Hasen*, *Kitâbü'r-red alâ İlsâ b. Ebân*, *Kitâbü't-takrîb beyne'l-Müzenî ve's-Şâfiî*, *Kitâbü'l-Kâşânî/Kâsânî* ve *el-Muhtasar fî'l-fıkh* şeklindeki eserlerdir.¹²⁰ Sübkî, 400'ü bulan eserlerinden sadece *er-Red alâ İbn Dâvûd fî'l-kiyâs* ve *er-Red alâ İbn Dâvûd fî mesâile i'terada bihâ alâ eş-Şâfiî* adlı kitaplarını gördüğünü belirtmekte, *el-Hisâl* adlı eserin ise oğlu Ebû Hafs Ömer'e ait olduğunu ve faydasının düşük olduğunu ifade etmektedir.¹²¹ İsnevî (öl. 772/1370) de dört yüze varan eserinin bulunduğu şeklindeki rivayeti aktardıktan sonra, kendi döneminde bunları temin etmenin güç olduğunu, kendisinin sadece *el-Vedâ'i* ve Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı konusunda İbn Süreyc'e sorulan sorulara verdiği cevapları içeren bir esere sahip olduğunu belirtmektedir.¹²² Bunlarda ve daha pek çok kaynakta, bulunabilen eserlerinin sayısının bir elin parmağını geçmiyor olması, erken dönemlerde dahi bunların nadir bulunabildiğini ortaya koymaktadır.¹²³ Günümüze ulaşan eserleri şunlardır:

- *el-Vedâ'i* 'li-manşûsî's-şerâ'i.

- *Cüz' fihî ecvibetü'l-İmâmî'l-Âlim Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc fî usûlî'd-dîn*.

- *el-Aksâm ve'l-ıhşâl*. İbn Süreyc'e aidiyeti tartışmalı olan bu eser, h. 660'te istinsah edilmiş ve yaklaşık dört bin İslâmî el yazması esere ev sahipliği yapan¹²⁴ İrlanda-Dublin'deki Chester Beatty Kütüphanesi, nr. 5115'te 43 yaprak halinde yer almaktadır.¹²⁵

Adı günümüze ulaşan eserleri arasında furûk ilminin ilk eseri kabul edilen *el-Furûk fî furû' i's-Şâfi'iyye* gibi eserler olduğu gibi, furû' ve usulü ihtiva eden *Kitâbu'l-vedâ'i* 'li-manşûsî's-şerâ'i gibi kapsamlı eserleri ve *Kitâbu'l-ayn ve'd-deyn fî'l-vesâyâ* gibi belirli konulara münhasır eserleri bulunmaktadır. Fıkıh usulü konusunda, *İsbâtü'l-kiyâs* ve *Dâvûd ez-Zâhirî'nin kıyası inkarına yönelik yazdığı reddiye* gibi eserlerinin adlarından

¹¹⁷ Nail Okuyucu, "Hicrî Üçüncü Asırda İmam Şâfiî'nin Eserlerinin Rivayeti ve er-Risâle'nin Okunurluğu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (Haziran 2016), 50.

¹¹⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyetü'l-kübrâ*, 3/23; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/202; Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 331.

¹¹⁹ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 331-332.

¹²⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 357.

¹²¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyetü'l-kübrâ*, 3/23.

¹²² Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Abdullah el-Cübûrî (Bağdat, Matba'atü'l-İrşâd, 1971), 21.

¹²³ Özen, "İbn Süreyc", 20/365.

¹²⁴ Bkz. Chester Beatty Library, <https://chesterbeatty.ie/islamic-seals-database/> (Erişim: 01.08.2024, 12.51).

¹²⁵ Anis Rehoune, "İcmâ'ât İbn Süreyc min hilâli kitâbihi "el-Vedâ'i" 'li-Mansûsî's-Şerâ'i' fî ebvâbi'l-muâmelât - cem'an-", *Mecelletü'l-ulûm ve âfâki'l-Ma'ârif* 3/3 (Aralık 2023), 203.

anlaşıldığı kadarıyla kıyas konusuna ayrıca önem vermiştir. Şâfiî fıkıh literatüründe İbn Süreyc'i tarihi bir noktaya taşıyan eseri ise Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ına yönelik yazdığı şerhtir.¹²⁶

Klasik anlamda Şâfiî Mezhebinin kurucusu kabul edilen İbn Süreyc'in, ekolleşme aşamasında Şâfiliğin diğer ekollerle ilişkisi kadar, teşekkül sürecinde mezhep için doğrudan belirleyici olan "mezhep içi ekollerin" ilişkisinde de önemli rol oynamıştır.¹²⁷ *et-Tevassut beyne Muhammed b. Hasan ve İsmâîl el-Kâdî* adlı eseri ve bu minval üzerindeki diğer eserleri, İbn Süreyc'in, Irak'ta henüz teşekkül aşamasında bulunan Hanefî, Mâlikî ve Zâhirî ekollerıyla yakın temasta olduğunu göstermektedir. Bu itibarla *et-Takrîb beyne'l-Müzenî ve's-Şâfiî* gibi eserleri de mezhep içi hususların irdelenmesi ve farklılıkların minimal düzeyde tutulmasına matuf olduğu değerlendirilebilir.¹²⁸

İbn Süreyc'in 'mezhep içi telif' çalışmalarında mezhebin teşekkülü ve ona intisaba götüren furû, usûl ve reddiye şeklinde üç ana temayı işlediği söylenebilir.¹²⁹ Kendisinin bu önemli adımına ve telif ettiği zengin ilmi mirasa rağmen Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı ve ona yönelik yapılan ta'likalar ve şerhler, Şâfiî sonrası dönemde üç asrı aşkın bir süre boyunca mezhep furûu alanında merkezî bir noktada yer almış, İmâmü'l-Haremeyn'in *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezhep* adlı eserine kadar durum bu minval üzere devam etmiştir.¹³⁰ Bu tablo da İbn Süreyc ve eserlerinin, kendisinden sonraki dönemlerdeki otoritesi ile ilgili kuşkuyla güçlendirir niteliktedir.

Mezhepte, birbirine paralel giden mezhep içi ve mezhep dışı perspektifleri değerlendirme şeklindeki mezkûr yaklaşım, İbn Süreyc sonrası dönemde, biri sadece mezhep içi rivayet ve içtihatlarına, diğeri başka mezheplerin rey ve içtihatlarına yer veren iki çeşit telif yönteminin oluşmasına vesile olmuştur. Irak Şâfiliğinin zirve metni kabul edilen Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'i, ilk türün bir örneği sayılmakta ve fikhî meselelere yönelik te'sîl (fikhî meselelerin dayandığı temel ilkeleri ve delilleri ortaya koymak) ve tefrî' konularında İbn Süreyc'in yöntemini tatbik ettiği belirtilmektedir.¹³¹

Yoğun talebe yetiştirmesine rağmen büyük ilmi mirasıyla ilgili rivayetlerin nesilden nesile aktarılan bir efsane mi yoksa tabii olan veya olmayan nedenlerle zayı olduğunu tespit etmek zor olacaktır. Mezhep içinde birtakım tenkitlere maruz kalmasından kaynaklı olarak eserlerinin ihmale uğrama ihtimali de söz konusudur. Bu mirasın sonraki nesillere aktarılamamış olmasının da İbn Süreyc'in etkisi ve tanınırlığı konusunda menfi bir neticeyi doğurduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

2.6. Yargı Erkinde Yer Almış Olması

İbn Süreyc'in gençlik yıllarında, dönemin veziri Ali b. İsa, kendisine yakın durması ve hizmetinde bulunmasından ötürü Irak Mâlikî ekolünün başı olan Ebû Ömer el-Kâdî'ye meyilli olduğundan kadılık görevini ona tevdi etmiş, kendisine mesafeli duran İbn Süreyc'e ise uzak durmuştur. Ebû Ömer'in Bağdat fukahâsına karşı üstenci bir tavrı

¹²⁶ Nail Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 334.

¹²⁷ Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./IX.-XI. yy.)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 232.

¹²⁸ Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./IX.-XI. yy.)*, 200.

¹²⁹ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 333.

¹³⁰ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", 38/238.

¹³¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiî iyyeti'l-kübrâ*, 4/216; Bilal Aybakan, "el-Mühezzeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/517.

olduğundan, mezkûr fukahâ onun fetvalarını incelerler ve bir meselede icmâya muhalefet ettiğini görünce bunu vezire bildirirler. Kendisinin de aralarında bulunduğu bir ilim meclisinde İbn Süreyc, fukahânın iddialarını doğrular ve Ebû Ömer'in, kendi mezhep imamına muhalefet ettiğini İmam Mâlik'in kitabından delil getirerek ispatlar. Bahsi geçen kitaba bakıldığında İbn Süreyc'in iddiasının doğru olduğu anlaşılır ve vezir bundan çok memnun olur.¹³²

Vezir ile İbn Süreyc arasında yaşanan bu hadise, yakın bir dostluğun oluşmasına vesile olduğundan kendisine Bağdat kadılık görevini teklif eder, ancak İbn Süreyc bunu şiddetle reddeder. Bu olayı aktaran Sübkî, bunun İbn Süreyc'in son durumu olduğunu, ancak yapılan rivayetlerde daha önce Şiraz kadılık görevini ifa ettiğini belirtmektedir. İbn Süreyc, Ebû Hâzim'in teklifi üzerine erken yaşta Şiraz'da kadılık, İsmâil b. İshak el-Cehdamî'ye (öl. 282/896) de katiplik yapmıştır.¹³³ Massignon, önce Bağdat'ın Doğu bölgesi kadılığı, ardından Batı Bağdat ve Kerh kadılıkları konusunda naiplik yaptığını söylemekte; Dicle nehri kıyısındaki Ukberâ'da da kadılık yaptığı bilinmektedir.¹³⁴

İbn Süreyc'in Şâfiî âlimleri arasında kadılık görevine getirilen ilk kişi olduğu iddiası,¹³⁵ kendisine teklif edilen kadılık görevlerinden şiddetle kaçınmış olan ve mezhebin ileri gelenlerinden Ebû Alî b. Hayrân (öl: 320/932) gibi bazı âlimlerce tenkit edilmesine yol açmıştır. İbn Hayrân, kadılık vazifesini ifa etmesinin kendi ashabının değil, Ebû Hanîfe'nin ashabının vazifesi olduğunu belirtmiştir.¹³⁶

Abbasîlerin ilk dönemlerinde Mâlikî kadılar, devletin istikrarı yakalaması ve genişlemesine paralel olarak da Hanefî kadılar ağırlıklı olarak görev alırken, Şâfiî kadıların da kadılık sisteminde yer aldıkları bilinmektedir.¹³⁷ Şâfiî kadıların, nispeten daha az görev almaları, bir taraftan siyasi erkin tercihi kadar, İbn Hayrân'ın tavrında görüldüğü gibi bu mezhebin fakihlerinin kadılık vb. vazifelerden kaçınmalarının sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Mezhep âlimlerinin genel yaklaşımı gibi görünen bu tavırdan ötürü İbn Süreyc gibi fakihlerin bu tür görevleri üstlenmeleri, tenkit edilmesinin yek diğer sebebi olmaktadır.

Sonuç

İbn Süreyc, telif ettiği eserler, yetiştirdiği talebeler ve Şâfiîliğin klasik bir mezhep hüviyetini kazanması konusunda geliştirdiği sistemler, 'İkinci Şâfiî' veya 'Küçük Şâfiî' olarak nitelendirilmesini sağlayacak derecede döneminin Şâfiî ulemasının en önemli simalarından biri haline getirmiştir. Ancak klasik bazı Şâfiî fûru' ve usûl kaynaklarında görüşlerine yer verilmekle birlikte, ilerleyen dönemlerde, tanınırlığının gittikçe azaldığı anlaşılmaktadır. Bunun altında mezhepte taklidi sistemleştirmesi, tasavvuf anlayışı ve buna bağlı olarak Hâllac vb. mutasavvıflar konusundaki fetvası, mezhebinin usûl ve

¹³² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/30-31.

¹³³ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/22, 30-31; Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, 4/289; İbn. Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, 1/40.

¹³⁴ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 330.

¹³⁵ Tarihi veriler, Şâfiî fukahâdan kadılık görevine ilk atanan kişinin İbn Süreyc olmadığını, ondan önce Ebû Zür'a el-Kâdî'nin (öl. 302/914), 284-302 yılları arasında Abbâsî ve Tolunoğulları idaresinde Mısır ve Şam'da kadılık yaptığını ortaya koymaktadır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/231-233.

¹³⁶ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyyîn*, 1/194; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/58-59; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/22.

¹³⁷ Abdürrezzâk Alî el-Enbârî, *en-Nizâm el-kadî fi Bağdâd fi'l-asri'l-Abbâsî 145-656 h* (Necfe: Matba'atü'n-Nü'mân, 1977), 128, 132

furûu konusunda başka mezheplerden faydalanması, Mutezile ile ilişkileri, nazar ve cedel ilimleriyle iştigali, son derece sınırlı sayıda eserlerinin günümüze ulaşması ve dönemin siyasi erkinde kadılık vb. görevlerde bulunmuş olması gibi sebeplerin yattığı anlaşılmıştır. İbn Süreyc'in mezhep içindeki popülaritesini kaybettiği tezi, mezkûr konuların çoğunda mezhep içinden kendisine yöneltilen tenkitlerin varlığı, Şâfiîliğin daha sonra Eşâ'riliğin etkisine girmesi, 400 civarı eserinin çok azının ancak günümüze ulaşması, klasik Şâfiî kaynaklarda görüşlerinin dağınık bir şekilde yer alması ve bunlara yönelik bilimsel çalışmaların pek olmaması gibi bazı realitelere dayanmaktadır. Günümüze ulaşan eserleri, tabakât eserleri ve Şâfiî kaynaklarda dağınık haldeki görüşlerinden faydalanılarak onun hakkında yapılacak kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmaların yapılmasıyla kendi dönemindeki ilmî etkisi, geliştirdiği sistem vb. konular daha iyi anlaşılacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Abdülkâhir el-Bağdâdî, A. (2010). *el-Fark beyne'l-fırak*. Kahire: Dârü't-Tevfikiyye li't-Türâs.
- Âl Sâni, A. (2023). *el-Merhaletu'l-le'ti vusifet bi'l-cumûd fî kutubi târihi'l-fikhi'l-İslâmî dirâsetun tahlîliyyetun nakdiyye* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi'tu Katar].
- Ateş, S. (1993). Cüneyd-i Bağdâdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (ss. 8/119-121). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aybakan, B. (2020). el-Mühezzeb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (ss. 31/517-519). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aybakan, B. (2010). Şâfiî Mezhebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 38/233-247). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydemir, R. (2024). İbn Süreyc'in hayatı, ilmi kişiliği ve Şâfiî Mezhebindeki yeri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(2), 152-169. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1529516>
- Chester Beatty Library. (2024, 01 Ağustos). Islamic Seals Database. <https://chesterbeatty.ie/islamic-seals-database/>
- Çapras, M. N. (2022). *Hadis-fıkıh ilişkisi bağlamında ahkâm hadislerinin rolü* (Yayın no: 755309). [Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çavuşoğlu, A. (2004). Chrjstopher Melchert ve mezheb: gelenekçi bir oryantalistin İslam Hukuk Tarihi ve Ehl-i Sünnet yorumu. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (4), 287-319.
- Çavuşoğlu A. (2004). *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./IX.-XI. yy.)* (Yayın no: 148677). [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çelebî, K. (ts.). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Londra: Müssetü'l-Furkân li't-Türâsî'l-İslâmî.
- Çelebî, K. (2010). *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi-İRCICA.
- Demîrî, M. (2004). *en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhac*. Cidde: Dârü'l-Minhac.
- Dihlevî, Ş. V. (1986). *el-İnsâf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*. 2. Basım. Beyrut: Dârü'n-Nefâis.
- Diyyârbekrî, H. (1940) *Târîhü'l-hamâs fî ahvâli enfesi nefis*. Beyrut: Müessesetü Şa'bân.
- Dursun, A. (2020). Hallâc-ı Mansur'un yargılanma sürecinin değerlendirilmesi. *Akademiar Dergisi*, (8), 63-102.
- Ebû Zehre, M. (ts.). *Târîhü'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikr el-Arabî.
- Enbârî, A. A. (1977). *en-Nizâmü'l-kadâi fî Bağdâd fi'l-asri'l-Abbâsî 145-656 h*. Necef: Matba'atü'n-Nü'mân.
- Ensârî, A. (2009). *Kifâyetü'n-nebîh şerhu't-Tenbîh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Eşit, D. (2017). *Hicri IV-V. asırlarda Irak-Horasan'da Şâfiî fıkıh usûlünün gelişimi* (Yayın no: 490704). [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Eşit, Y. (2023). Taklîd konusunda Şâfiî'ye nisbet edilen ifadeler üzerine bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 192-223.
- Gölcük, Ş. (1998). Ebû'l-Hüseyin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 17/103-105).

İstanbul: TDV Yayınları.

Gürses, S. M. (2018). *Hanefî-Selefi hadis şerh geleneği açısından Keşmîrî'nin el-Arfu's-Şezî ve Mübârekfûrî'nin Tuhfetü'l-Ahvezî isimli eserlerinin karşılaştırılması* (Yayın no: 510675). [Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Hacak, H. (2014, Ocak 18-19). *Fıkıh ilminin ortaya çıkışı ve diğer İslâmî ilimlerle ilişkisi* [Tam Metin]. Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri-Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul.

Hacvî, M. (1995). *el-Fikrû's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,

Hallak, W. B. (2018). *es-Sultatu'l-mezhebiyye, et-taklîd ve't-tecdîd fî'l-fıkhi'l-İslâmî*. çev: Abbâs Abbâs. Beyrut: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî.

Hallak, W. B. (2020). Şâfiî hukuk ilminin baş mimarı mıydı?. M. H. Kırbaçoğlu (ed.) *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, (ss. 57-82). Ankara: Otto.

Hatîb el-Bağdâdî, A. (1986). *Târîhu Bağdâd ev medîneti's-selâm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Hatîb eş-Şirbînî, M. (1985). *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti ma'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî.

Hâzin, A. (1977). *Ahbâru'l-Hallâc*. Dimeşk: Dâru't-Talîa el-Cedîde.

Hüseynî, H. (1982). *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. (3. Basım). Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde.

İbn Abdülber, Y. (1997). *el-İntikâu fî fezâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*. Halep: Mektebü'l-Matbu'âtî'l-İslâmiyye.

İbn Asâkir, A. (1995). *Târîhu medîneti Dimaşk*. Suriye: Dârü'l-Fikr.

İbn Asâkir, A. (1979). *Tebyînu kezîbi'l-müfterî fimâ nüsibe ile'l-İmâm Ebî'l-Hasan el-Eş'arî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.

İbn Hallikân, A. (ts.). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân*. Beyrut: Dâru Sâdir.

İbn Kâdi Şühbe, T. (1978). *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. Haydarabâd: Meclisu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye.

İbn Kâdi Şühbe, T. (1994). *Târîhu İbn Kâdi Şühbe*. Suriye: el-Ma'hadu'l-Firansî lî'd-Dirâsâti'l-Arabiyye.

İbn Kesîr, İ. (1998). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.

İbn Kesîr, İ. (2004). *Tabakâtü'l-fukahâ'iz-Şâfi'iyyîn*. Beyrut: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî.

İbn Nedîm, M. (1996). *el-Fihrist*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,

İbnü'l-Cevzî, A. (1994). *Telbîsü İblîs*. (2. Basım). Beyrut: Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.

İbnü'l-Kâs et-Taberî, A. (1989). *Edebü'l-kâdî*. Taif: Mektebtü's-Siddîk.

İbnü'l-Kayyim, M. (ts.). *İctimâu cuyûşi'l-İslâmiyye ala gazvi'l-Muattile ve'l-Cehmiyye*. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid.

İsnevî, A. (1971). *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. Bağdat: İhyâüt-Türâsi'l-İslâmî.

Kâdi İyâz, İ. (1983). *Tertîbu'l-medârik ve takribu'l-mesâlik*. (2. Basım). Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf

ve's-Şüni'l-İslâmiyye.

Kaya, E. S. (2010). Taklîd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 39/461-465). TDV Yayınları.

Kazvîni, A. (1987). *et-Tedvîn fî aḥbârî Kazvîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Kırbaçoğlu, M. H. (2020). *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*. Ankara: Otto Yayınları.

Koca, F. (2004). Mezhep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 29/537-542). TDV Yayınları,

Massignon, L. (2019). *The passion of al Hallaj: mystic and martyr of Islam*. çev. Herbert Mason. ABD-New Jersey. Princeton University Press.

Merverrûzî, H. (ts.). *et-Ta'îka*. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz.

Muhammed, A. H. (1414). *el-Fikhü'l-İslâmî âfâkuhu ve tetavvuruhu. Silsiletu da'veti'l-hak* 2. Basım. Mekke: Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî Yayınları.

Mürtedâ, A. (1988). *Kitâbu tabakâtî'l-Mu'tezile* (2. Basım). Beyrut: Dârü'l-Muntazar.

Müzenî, İ. (1998). *Muhtasarü'l-Müzenî fî fûru'î's-Şâfi'îyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Nevevî, Y. (1995). *Kitâbü'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li's-Şirâzî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.

Nevevî, Y. (2009). *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyye*. Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye.

Nevevî, Y. (ts.). *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Okuyucu, N. (2016, Haziran). Hicrî üçüncü asırda İmam Şâfiî'nin eserlerinin rivayeti ve er-Risâle'nin okunurluğu. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (50). 23-56.

Okuyucu, N. (2024, 24 Kasım). *İmam Şâfiî'nin fıkıh düşüncesinin mezhepleşme süreci*. https://www.vuslatdergisi.com/yazi_detay.php?id=5101&siID=197&year=2017&month=11

Okuyucu, N. (2020). İstahrî, Ebû Saîd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. EK-1/667-668). Ankara: TDV Yayınları.

Okuyucu, N. (2014). *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (Yayın no: 366693). [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özaydın, A. (2020). Muktedir-Billâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 31/144-145). Ankara: TDV Yayınları.

Özen, Ş. (1999). İbn Süreyc. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 20/363-366). İstanbul: TDV Yayınları.

Pekdoğru, Y. (2022). *Cüneyd-i Bağdâdî*. İstanbul: Siyer Yayınları.

Rehoune, A. (2023, Aralık). İcmâ'ât İbn Süreyc min hilâli kitâbihi "el-Vedâ'î li-Mansûsî's-Şerâ'î fî ebvâbi'l-muâmelât -cem'an-. *Mecelletü'l-ulûm ve âfâki'l-ma'ârif*, 3(3), 198-216.

Rûyânî, A. (2003). *Bahrü'l-mezheb fî fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.

Sâlih, A. (2011). Ashâbü'l-vücûh fî'l-fikhî's-Şâfi'î ve eseruhüm fî tetavvürü'l-mezheb. *Mecelletu*

midâdi'l-âdâb, 3(1), 442-481.

Sâysis, M. A. (ts.). *Târîhü'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Sübki, T. A. (1964-1976-1992). *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.

Şa'rânî, A. (1897). *e't-Tabakâtü'l-kübrâ, levâkıhu'l-envâr fî tabakâti'l-aḥyâr*. Kahire: el-Mektebetü'l-Âmire.

Şâfiî, M. (1938). *er-Risâle*. Mısır: Matba'atu Mustafâ el-Bâbî.

Şâfiî, M. (1993). *el-Ümm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Şîrâzî, İ. (1981). *Tabakâtü'l-fukahâ'* (2. Basım). Beyrut: Dârü'r-Râid el-Arabî.

Taberî, A. (2000). *et-Telhîs*. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz.

Taşköprizâde A. (1985). *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Tûfî, N. (1998). *Şerhu muhtasari'r-Ravza*. Suudi Arabistan: Vizâretü's-Şüûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da'va ve'l-İrşâd.

Uludağ, S. (1997). Hallâc-ı Mansûr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (ss. 15/377-381). İstanbul: TDV Yayınları.

Yâfi'î, A. (1997). *Mir'âtu'l-cinân ve ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zemân*. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Zehebî, Ş. (1983). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müssetetü'r-Risâle.

Zerkeşî, B. M. (1992). *el-Bahru'l-muhîṭ fî usûli'l-fikh* 2. Basım. Kuveyt: Vizârtü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye.